

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2007-07-25

UDK 811.163.6/373.44(450.36:497.4-14)

IZ PRIMORSKE LEKSIKE II

Metka FURLAN

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša,
SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2
e-mail: metka.furlan@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

V članku so obravnavani leksemi, ki imajo v primorski leksiki ozek areal, a so za slovensko in slovansko leksiko pomembni, ker se v njih ohranja redek leksikalni ('ardra (adj.) "rdeča" v 'ardra 'roža "poljski mak"; Belvedur, Pregara), besedotvorni (b'ręs (m.) "navadna breza"; Belvedur) in semantični arhaizem (wdĭmu (adv.) "v veliki naglici"; Rezija). Glosa lama (f.) "Teich, piscina", ki jo Pohlin označuje s "stara beseda" in se ne pojavlja v nobenem drugem slovenskem slovarju, je bila morda primorska beseda.

Ključne besede: dialektologija, etimologija, primorska leksika, arhaizmi

DAL LESSICO DEL LITORALE II

SINTESI

L'articolo tratta i lessemi che nella lingua del litorale presentano un areale limitato, ma che sono importanti per il lessico sloveno e slavo in quanto conservano rari arcaismi lessicali ('ardra (agg.) "rdeča" (rosso) in 'ardra 'roža "papavero di campo"; Belvedere, Pregara), di formazione delle parole (b'ręs (m.) "betulla"; Belvedere) e semantici (wdĭmu (adv.) "Con grande fretta"; Resia). La glossa lama (f.) "Teich, piscina", che fu definita da Pohlin come "parola antica" e che non compare in nessun altro dizionario sloveno, era forse una parola della zona del litorale.

Parole chiave: dialettologia, etimologia, lessico del litorale, arcaismi

UVOD

"Vsaka, arealno še tako ozka beseda ali oblika je pomemben člen pri sestavljanju vedenja o našem jeziku."

Med nalogami slovenske leksikologije ima nedvomno osrednjo vlogo čim bolj popolno evidentiranje našega leksikalnega fonda ne glede na to, koliko časa je konkreten leksem že del našega jezika. Vsaka beseda, naj je mlada izposojenka ali pa stara klena beseda, ki v slovenščini kot praslovanska dediščina živi še kot del praindoevropske, je za čim bolj zanesljivo in popolno spoznavanje postanka in razvoja našega jezika enako pomembna. Ko vsaka zase opravlja svojo sporočilno vlogo, je hkrati priča o našem sedanjem in preteklem življenju, bližnjem in daljnem.

Izposojenke seveda niso znak šibke izraznosti jezika, ampak govori o aktivnem stiku s sosednjimi jezikovnimi območji in so zato odraz živosti jezika. Samo mrtvi jeziki namreč niso jeziki v stiku. Vsak živi jezik, narečje ali govor pa je po definiciji jezikovni sistem v stiku. Izposojenke so tako kot domače besedje *naravni* sestavni del vsakega živega jezika. Domače besedje s svojimi morfo-sintaktičnimi značilnostmi določa pravila, kako bodo tuji jezikovni elementi vanj sprejeti, in predstavlja osrednji, jedrni del jezika. Prenehanje aktivne rabe domače besede, njena smrt, jezikovnega sistema sicer ne ogrozi, dokler ta ni zadnja predstavnica posebne morfo-sintaktične kategorije. Ker jezikovno identiteto po vzorcu domačega besedja sprejemajo in ohranjajo tudi izposojenke, se posamezna domača morfo-sintaktična kategorija lahko celo ohranja samo z izposojenim besedjem. Seveda si stanja, da bi se v slovenščini npr. morfo-sintaktične značilnosti samostalnikov ajevske deklinacije ohranjale le z izposojenkami, kot sta npr. *škóda* (← stvn. *scado* "škoda") ali *rôža* (← srvn. *rôse* "roža"), nihče ne želi. S smrtjo vsake domače besede se izgubi del naše zgodovine = naše slovanske identitete. Zato je razumljivo, da z grenkim priokusom spremljamo postopno, a nezadržno niveliziranje, umiranje naših narečij – naravni proces, ki ga ni mogoče zaustaviti. Slovenska dialektologija ima zato vsak dan bolj odgovorno nalogo, da z vedno bolj pretanjenim posluhom beleži vsako še tako neznatno podrobnost naših narečij ali govorov, saj vse še ni izgubljeno.

Fitonim 'ardra 'roža "poljski mak" ali psl. *r̥dr̥ (adj.) "rdeč" v slovenščini

Ve se, da je praslovanščina imela pridevnik *r̥dr̥ "rdeč" in da je bil le fonetično pretvorjen iz praide. istopomenskega *H₁rudh-ró-s. Poleg Slovanov so ga v svoje leksikone podedovali tudi stari Grki (gr. ἔρυθρός "rdeč"), Mikenci (mik. e-ru-to-ro, e-ru-ta-ra), Toharci (toh. A *rtār*, B *rätre*), stari Indijci (sti. *rudhirá*¹ "rdeč, krvavordeč, krvav") in Latinci (lat. *ruber*, f. -bra "rdeč"). Pridevnik je spadal v osrednji leksikon starih Indoevropcev. Med Slovani pa se je – v knjižni slovenščini bi se glasil *r̥der (m.), f. *r̥dra – ohranil le na severnem delu v r.-csl. *r̥d̥r̥* "rdeč" in r. dial. *r̥dryj* "rdeč, rdeče-rumen (o rogati živini)".² Čeprav je tudi v praslovanščini verjetno spadal v osrednjo standardno leksiko, je bil kasneje v korist sinonimov, kot so *rus̥, *rud̥, *rumen̥; *r̥d̥d̥j̥et̥, *r̥d̥'av̥, izločen verjetno zaradi svoje fonetične podobe z dvema r. Pri Slovanih se ta pridevnik širše verjetno ni ohranil prav zaradi principa *horor aequi*.

V času priprav za *Etimološki slovar slovenskega jezika* je France Bezljaj videl, da ga tudi slovenščina v svojem leksikonu kot takega ne ohranja, domneval pa je, da živi še v nekaterih apelativnih izpeljankah in v imenskem fondu, in sicer v:

a) dendronimu *adráš* (m.) "Quercus ilex = črni hrast", ki ga je poznal iz Pleteršnikovega slovarja – ta pa ga je navedel po Medvedovem rokopisnem gradivu – in naj bi po disimilaciji *r – r → ∅ – r* nastal iz sln. narečnega **ardráš*, izpeljanke na -aš, ki je hrast oziroma hrastovino poimenovala po rdeči barvi (ESSJ I, 2; ZJS I, 118; ZJS II, 801) enako kot lat. *rōbur* (n.), gen. -*boris* "hrastovina" ← **H₁roudh-os* (nom.-akz. sg. n.), gen. **H₁roudh-es-es*.³ Ta dendronim je pri nas izpričan že v 18. stoletju pri Pohlínu: *adrash* "Ilex, robur; Wilde Eiche", in Gutschmannu: *adráš* "wilde Eiche", ter kasneje v 19. stoletju pri Jarniku (1832, 157), Murku (1833, I, 6) in Janežiču (1851, 1).

b) pohorskem zoonimu *adrīca* (f.) "rdeča mravlja", ki ga je Bezljaju posredoval T. Logar in je po enaki disimilaciji *r – r → ∅ – r* nastal iz sln. narečnega **ardríca* (SVI I, 39; ESSJ I, 2; ZJS I, 68, 118) po substantivizaciji pridevnika *r̥dr̥ "rdeč" na enak način kot npr. naše *ardečīca* "mravlja" (Podčetrtek; SLA) iz *rdèč*.

c) ihtionimu *andróga* (f.) "zelo ploščata manjša sladkovodna riba s topim gobcem in z rdečkastimi spodnjimi plavutmi = Blicca björkna", tudi "Scardinius erythrophthalmus" (prim. beltinško pkm. *andrōga*) itd., ki ga

1 S sekundarnim analoškim -i- ploženkah tipa *rudh-i- (Mayrhofer, II, 453).

2 K razlagi sekundarnega prvega polglasnika ɾ namesto prvotnega ɹ glej Vasmer, III, 459. Nastanek svetlega polglasnika iz temnega je nedvomno posledica disimilacije, kot sta menila Sobolevskij in Durnovo pri Vasmerju: n. m. Pridevnik se je po izpadu izglasnega praide. spiranta *s in zvišani artikulaciji praide. *o glasil *rudru in vseboval kar dva enaka fonema, kar je moglo povzročiti zgodnjo psl. disimilacijo: *rudru > *ridru > psl. *r̥dr̥.

3 O korenski etimologiji lat. leksema Walde-Hofmann (1938, I, 439).

beležita v 18. stoletju Pohlin: *andrôga* "Renkfisch, albul", in Gutschmann: *androga* "Renkfisch", v 19. pa Janežič, 1851, 2, kot *androga* "Weissfisch". Po disimilaciji $r - r \rightarrow n - r$ je nastal iz sln. narečnega **ardroga*, ki je po substantivizaciji tipa *baloga* (f. "ime beli svinji" ← adj. *běl* (ESSJ I, 4; ZJS I, 183 s.) nastal iz adj. **rьdrь* "rdeč". Ihtionim **rьdroga* potrjujeta vsaj še hrvaščina in ruščina (ESSJ I, 4).

č) toponimih *Árdro* (n.), gen. *-ega* "naselje pri Raki v o. Krško", okoli leta 1400 *Rederen*, in *Árdro* (n.), gen. *-ega* "naselje pod Velikim Trnom v o. Krško" ter hidronimu *Ardra* "pritok Račne, severozahodno od Rake", ki je bil leta 1575 zabeležen kot *pachl Ertra auf die Müll* (SVI I, 39). Tu se pridevnik **rьdrь* za razliko od zgornjih apelativnih primerov ohranja nedisimiliran (ESSJ I, 2) in tudi neizpeljan.

Imena so z ožjega območja med naseljema Blanca na severu in Raka na jugu na Dolenjskem in pričajo, da je bil pridevnik **rder* (m.), f. **rdra* "rdeč" v času intenzivnega imenotvornega procesa na Slovenskem med 7. in 13. stoletjem⁴ še del aktivnega leksikalnega fonda. Pri ugotavljanju njegove živosti v slovenščini je od predstavljenega gradiva merodajno le imensko, saj pri apelativnem ni zanesljivih znakov, ki bi upravičevali domnevo, da je bilo tvorjeno šele v slovenščini in da zato ne predstavlja le fonetične pretvorbe praslovanske dediščine v slovenščini. Izjema je lahko le pohorsko *adrīca* (f.) zaradi leksikalno živega sema rdeč, zaradi pri nas živega izpridevniškega besedotvornega vzorca na *-ica* in ker beseda tako kot *adrāš* < **rьdr-ašь* v drugih slovanskih jezikih nima paralele.

Toponima *Árdro* in zoonim *adrīca* izvirata iz različnih narečnih baz, zato je verjetno, da je bil pridevnik **rder*, f. **rdra* "rdeč" del leksikona dolenjske in štajerske narečne skupine. To sliko pa danes lahko dopolnimo.

Po letu 1988 je kolegica Rada Cossutta v Belvedurju in Pregari, na skrajnem južnem delu slovenske Istre, slišala fitonim za poljski mak *'ardra 'roža* (Cossutta, Crevatin, 2005, 134, 9). V etimološkem smislu besedna zveza to rastlino označuje kot *"rdečo rožo"* in predstavlja pravi jezikovni biser, ker se v njej ohranja do sedaj le predpostavljeni **rder* (m.), f. **rdra* "rdeč" še v svoji primarni pridevniški vlogi. V bližnjih Marezigah in Koštaboni poljskemu maku pravijo *r'javā 'ruožā* oz. *r'java 'ruža* (Cossutta, Crevatin, 2005, 134), kar je razumljivo, ker v Istri refleksi pridevnika *rjav*⁵ označujejo rdečo barvo (Jakomin, 1995, 107; Tomšič, 1991, 305; Morato, 2002, 282, 285, 290; Koštiál, 1996, 44). Ker je tudi v širšem slovanskem kontekstu pridevnik *'ardra* v primerjavi z *r'java/r'javā* starejši, je fitonim *rjava roža*

"poljski mak" v primerjavi z *rdra roža* mlajši, neologizem, ki je nastal po zamenjavi starejšega pridevnika **rdra* s standardnim istrskim *rjava*. Vsaj na območju Belvedurja, Pregare, Marezig in Koštabone je bila zato zavest, da pridevnik **rder* (m.), f. **rdra* označuje rdečo barvo, še živa.

Primer nosi optimistično spoznanje. Pretanjeno dialektologovo uho lahko še danes ujame izredno pomembno narečno gradivo, ki ni neprecenljive vrednosti samo za razumevanje slovenske, ampak širše slovanske leksike. Med slovanskimi jeziki sta torej samo ruščina in slovenščina uspeli aktivno ohraniti pridevnik, s katerim so že stari Indoevropejci pred najmanj 5000 leti označevali predmete in osebe rdeče barve.

Dendronim *b'řes* "navadna breza"

V Belvedurju je bil po letu 1988 zabeležen tudi dendronim *b'řes* "navadna breza" (Cossutta, Crevatin, 2005, 165). V okoliških krajih, v Pregari, Trebešah, Movražu in Gračišču pa tako kot drugod po Sloveniji poznajo le varianto *brěza* (Cossutta, Crevatin, 2005, 165; SLA). V slovanski leksiki je belvedursko *b'řes* danes osamljeno. Če bi brez preverjanja po slovenski, slovanski in drugi indoevropski leksiki na hitro sklenili, da je ta moški ustreznik k *brěza* zaradi ozkega areala morda mlada slovenska inovacija z istrskega območja, bi se zmotili.

Od Miklošičevih časov dalje je znano, da ima slovenščina tako kot vsi drugi slovanski jeziki v svojem osnovnem leksikonu dendronim za vrsto *Betula* v obliki ajevskega samostalnika *brěza* < psl. **beřza*. Pleteršnik je v svojem slovarju že izpostavil varianto *brèz* (m.), gen. *brěza* "breza", ki je enaka belvedurskemu *b'řes* in jo je povzel iz gradiva v razpravah *Prinos k naglasu u (novu) slovenskom jeziku*, kjer pa Valjavec ni navedel podatka o njegovi lokaciji (Valjavec, 1878, 27). Danes vemo, da je ta beseda preživela 19. stoletje, lahko pa tudi domnevamo, da jo je Valjavec morda poznal prav z istrskega območja.

Variante *brèz* (m.), gen. *brěza* "breza" Bezljaj v *Etimološkem slovarju slovenskega jezika* posebej ni ovrednotil. V moskovskem in krakovskem etimološkem slovarju praslovanske leksike pa je skupaj s hrvaškim identičnim *brèz* (m.) "breza" – sporočajo ga Belostenec, Habdelić in Stulli, evidentiran je bil tudi v Slavoniji in Križevcih,⁶ a ga v sodobnih hrvaških narečnih zbirkah ni zaslediti – upravičeno ocenjen kot praslovanska dediščina iz **beřzь* (SP I, 210; ESSJ I, 207), saj poznata identičen dendronim tudi litavščina in letščina:

4 Datacijo slovenskega imenotvornega procesa povzemam po Bezljaju (ZJS I, 289).

5 Pomen "rdeč" je pri pridevniku *rjav*, f. *rjava* < **rьd'āvь* ← **rьd'ā* (f.) "kar je rdeče → rjave barve" primaren in določen z njegovim etimološkim nastankom iz praide. glagolskega korena **Hireydh-* "delati rdeče" (ESSJ III, 186).

6 Od tod ima dendronim Šulek (1879, 31), ki ga navaja po rokopisnem gradivu Živka Vukasovića, ki je fitonime zbiral po Slavoniji in v Križevcu (Šulek, 1879, XXII).

psl. *beřzъ = lit. bėržas = let. bėrzs

Nasprotno pa splošnoslovensko *brėza* oz. splošno-slovensko **beřza* nima ustreznika v litovščini, ampak samo v let. *bėrza* (f.) "Betula" in tudi stnord. *bjork*⁷ (f.):

psl. *beřza = let. bėrza = stnord. bjork

Ker sta bila dendronima **beřzъ* (m.) in **beřza* (f.) v praslovanščino torej podedovana, vzroki za nastanek morfološkega razmerje maskulinum : femininum tičijo v jezikovnih stopnjah, ki so starejše od praslovenske. Za ovrednotenje arealno ozkega istrskega *b'řes* zato zado- stuje podatek, da je to psl. besedotvorni arhaizem ide. dediščine, ki sta ga ohranila samo hrvaščina in sloven- ščina, po letu 1988 pa je bil pri nas očitno še aktivna beseda.

Rezijansko wdǫmu (adv.) "v veliki naglici"

Samo v najbolj severnem delu primorske narečne skupine, v rezijanščini je bil do sedaj evidentiran prislov, ki ga ponazarjata bilsko *wdǫmu* "v veliki naglici" (Steenwijk, 1992, 326) in solbaško *w'dǫmo* "na hitro", prim. *w'sę w'dǫmo na 'narodla* "ona je vse naredila na hitro". Prislov je sklop iz predloga *v* in samostalnika v mestniku ednine na *-u* oz. *-o < -u*, ki je glede standardne samostalniške morfologije z določnim členom (prim. *i'sa štoncja ję w'sa 'tu w w'dǫmo* "soba je vsa v dimu"; Solbica⁸) v rezijanščini star, samostalnik pa v tej zvezi pomeni "velika naglica, hitrost" in je formalno enak rezijanskemu *dǫm* (m.), gen. *dǫma* "dim" (Bila) (Steenwijk, 1992, 251) oz. knjižnemu *dǫm* (m.), gen. *dǫma* "-isto". Rezijanski prislov zato po vsej verjetnosti odraža poseben pomen tega samostalnika.

Ker je rezijanščina v stiku s furlanščino, je potrebno vzeti v ozir možnost, da je pomen "naglica, hitrost" nastal ali pod vplivom pomenskega polja furlanskega sinonima *řum* "dim" ali pa se v slovenščini samo v tem narečju ohranja pomenski odtенок sln. *dǫm* oz. psl. **dǫmъ*.

Leksem **dǫmъ* ima v posameznih slovanskih jezikih sicer precej stabilen pomen, ko označuje drobce saj ali pepela v zraku, ki nastajajo pri izgorevanju ali pa droben prah v zraku, ki se je s tal dvignil zaradi vetra ali katerega drugega vzroka. Iz predstave o dimu kot znaku ognjišča in zatorej doma pa v slovenščini tako kot v nekaterih drugih slovanskih jezikih (npr. hrvaščini, srbščini, ruščini, ukrajinsščini, beloruščini, poljščini, češčini) označuje tudi dom, hišo kot človekovo prebivališče, skupnost (SP V, 205 s.).⁹

V tipologiji pomenskih razvojov je znano, da se pri

glagolih, ki označujejo goretí (intr.) ali žgati (tranz.) pogosto pojavlja tudi pomen "hiteti, zbežati". To univerzalijo v slovenščini potrjujejo glagoli z nepravim objektom, kot so *užgati jo* "hitro oditi, zbežati" (SSKJ V, 347), *odkuriti jo* "oditi, zbežati" (SSKJ III, 279), *kaditi jo kam* "hitro iti" (Pleteršnik, 1894–95, I, 377).

Pri slovanski besedni družini iz **dǫmъ* potrjuje enak pomenski razvoj denominativ **dymiti*. V etimološkem smislu in tudi leksikalno pretežno pomeni "delati dim, tj. kuriti", razvoj v glagol premikanja s pomenskim poljem "iti, odhiteti, bežati" pa ponazarjajo npr. hrv. čak. *dǫmit* "oditi (tako da se za njim praši)" (Šimunović, 2006, 113), srb. *zdimiti* "nekam daleč hitro oditi" (Piva, Skok, I, 405) in p. denominativ na *-*ati dymać* "mahati jo, teči".

Toda v Boki Kotorski množinska oblika *dimove* nastopa v zvezah, kjer je ta samostalnik uporabljen v enaki funkciji in pomenu kot v rezijanskem prislovu:

a) *Ti onda dimove uz goru!* "ti si pobegnil v goro";

b) *Dohvati oružje, opaše se, obuje opanke, te pred Šćepanom dimove niz Ostrog i Vrančine, dok oba šljegu na Pod Šušanj.* "... obuje opanke in pred Šćepanom zbeži ob ...";

c) *Otkopam blago i napunimo špage dukatima pak dimove dok dođi u Janjičule.* "odkopljem zaklad in z dukati napolnimo mošnje ter hitimo, dokler nismo v Janjičilah".

V Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika (ARJ II, 398) se v teh zvezah *dimove* razlaga z "bežati, teči", tak pomen pa naj bi se leksikaliziral še pred elipso skladenjskih zvez tipa *podignuti nogama dimove*. V krakovskem praslovenskem slovarju se *dimove* pripisuje ekspresivni pomen "hitri premik s kraja, izginotje brez sledu, mesta, pobeg" (SP V, 208).

V vseh treh primerih bi *dimove* brez vsake spremembe sporočilnosti lahko nadomestili z adverbom, kot je npr. *brzo* "hitro": **Ti onda brzo uz goru!* = *Ti onda dimove uz goru!* "ti si pobegnil v goro/ti pobegneš v goro" < **ti* torej hitro v goro". V teh primerih se je pomen "naglica, hitrost" iz "dim, prah" verjetno leksikaliziral iz skladenjskih zvez tipa *odšel je v dimu* (lok.) oz. *napravil je dim* (akz.), *ko je odhajal*. Te so izražale odhod človeka ali vprege, ki je po poti za sabo dvignil/dvignila oblak prahu, dima, zaradi česar ga kmalu ni bilo več videti. Po interpretaciji, da je oblak prahu/dima pravzaprav znak za hitri odhod, pa je samostalnik v takih skladenjskih zvezah pridobil metaforični pomen "naglica, hitrost", kar je povzročilo, da so zveze tipa *odšel je v dimu* pridobile pomen "odšel je hitro".

7 Formalno razlago leksema povzemam po Trautmannu (1923, 32).

8 Narečni zapis solbaškega gradiva, ki ga je posredovala ga. Luigia Negro, je opravil dr. Matej Šekli. Za pomoč se jima iskreno zahvaljujem.

9 Tak pomen je v slovenščini še vedno znan v obirski koroščini, npr. *Tā:qha wzém, da w dǫm mǫw* (Karničar, 1990, 139) "Takšnega vzemi, da bo dim = hišo/dom imel". V pravnodavnih sistemih srednjega veka je *dim* hiša z ognjiščem kot osnova za davčno obveznost (SSKJ I, 405). Na nekdanji širši areal tega pomena kažejo toponimi in mikrotoponimi na Slovenskem, ki vsebujejo leksem **dymъ* (ESSJ I, 101).

Makedonska fraza *dim da go* (*me, te ...*) *nema* "hitro ali nenadno uiti" in blg. *dim da me njama* "brez sledu izginiti" sta morali nastati po elipsi iz zvez tipa **naredil je tak dim, da ga ni več videti*, ki so pomenile enako kot "hitro je odšel". Odražata torej enako rabo leksema kot v slovenščini in črnogorščini, le da se tu metaforični pomen "hitrost, naglica" ni leksikaliziral.

Leksem **dýmъ* se je torej vsaj pri delu Slovanov uporabljal v zvezah z glagoli, ki so povzročile nastanek metaforičnega pomena s semom "hitrost; hitro iti ipd."

V furlanščini se *fum* "dim" glede pomena uporablja podobno. Iz stavka *Al va vie come il fum*, ki pomeni "hitro in gibčno oditi" (Pirona, 1977, 356), dobesedno pa **"odide kot dim"*, je razvidno, da se zveza *come il fum* "kot dim" sicer tako kot rezijansko *wdǫmu* realizira v pomen "hitro", a je skladijsko od rezijanske različna. Italijanščina pozna glagol *sfumare* v pomenu "izgubiti se", zveza *andare in fumo*, ki pomeni "propasti, izjaloviti se, razbliniti se", dobesedno pa **"iti v dimu"*, če ne **"iti z dimom"*, pa pomensko ni prekrivna s semantiko rezijanskega prislova.

Če bi se pomen "hitro" v okviru rezijanskega *dám* (m.), gen. *dǫma* razvil pod vplivom furlanske rabe sinonima *fum*, bi pričakovali, da se bo interferenca odražala tudi skladijsko. Ker pa ni tako, je možno, da je rezijanski prislov *wdǫmu* semantični arhaizem, ki edini v slovenščini ohranja znak, da so Slovani samostalnik **dýmъ* uporabljali tudi za označevanje oblaka prahu, ki ga je v sušnem času dvignil hitri odhod po cesti.¹⁰

Je Pohlinova glosa lama "Teich, piscina" primorska?

Samo v Pohlinovem slovarju naletimo na besedo *lama* (f.), ki je pomensko razložena s "Teich; piscina". Pohlin izpostavlja, da je beseda stara.¹¹ Od tod jo je vzel samo Jarnik: 83, in domneval, da spada v slovensko

besedno družino z osnovo *lom-* "lomiti". Niti prej niti kasneje tega leksema ni zaslediti v nobeni od drugih naših leksikalnih zbirk.¹²

Bezljaj jo je v posebnem geslu *lama Etimološkega slovarja slovenskega jezika* razložil, da je sorodna z blg. *lam* "jama, graben, luknja" in nadalje še z lit. *lomà* "vdolbina, jama, luknja, nižji del na njivi", *lōmas* "isto" in let. *lāma* "nižji del na njivi, kotanja, luža, mlaka" ter nakazal možnost, da predstavlja prevojno varianto k psl. **lomъ*, ki v slovanski leksiki označuje močvirnato območje (ESSJ II, 122, 149).¹³

Po tej razlagi naj bi ta osamljena beseda v slovenščini predstavljala psl. leksem, ki kot ajevski samostalnik v drugih slovanskih jezikih ni bil evidentiran in je zato moskovski slovar psl. leksike ne beleži.

Možnost alternativnega izvora Pohlinove glose pa se nam pokaže, če upoštevamo, da litovskemu in letskeemu gradivu sorodno lat. *lāma* (f.) "loka, lokev, luža, kaluža, mlaka, močvirje, barje"¹⁴ še danes živi v romanskih jezikih in ga poznajo italijanščina (*lama* "barje, zamočvirjeno polje"), furlanščina (*lame* (f.) "zamočvirjena vbočena ravnina ali polje, v kateri se nabira voda; umetni kal za napajanje živine"; Pirona, 1977, 499) in beneška italijanščina (*lamè* "nižina, strmo in kotanjasto polje"; Boerio: 358), znan pa je bil tudi v koprski italijanščini, kjer je *lama* pa tudi zveza *lama de aqua* označevalo mlako, simpleks *lama* pa tudi del morskega dna brez vegetacije (Manzini, Rocchi, 1995, 113). Ta romanizem je kot *lama* (f.) "močvirnat svet, močvirje, vodnat, blatn teren, stoječa voda" znan v hrvaškem delu Istre (Brozović Rončević, 1999, 38), ohranja pa se v več mtn *Lama* v Istri na območju katastrskih občin Buje, Lovrečica in Petrovija (Titl, 2000, 106, 113, 120)¹⁵ in verjetno tudi v hdn *Lamišće*, ki označuje potok jugozahodno od grožnjanskega griča (Ivetac, 1982, 65). Ime *Lama* nosijo soline v Parecagu (REZ15).

10 Toda srb. *dímati*, -ām "jezen biti" (Gagović, 2004, 49) in črnogor. *dímati*, *dímām* "jeziti se" (Vujičić, 1995, 33) kažeta, da se je denominativ s pomensko podstavo **"dim delati, tj. kuriti/ogenj delati"* ← **dýmъ* po metaforičnem prenosu "ogenj" → "gorečnost, vnema, jeza ..." uporabljal tudi za označevanje stanja človekove psihe. Primerljivo pomensko polje potrjuje tudi psl. **kuriti* npr. v sln. *kúriti se* "sich gegenseitig aufmuntern", *razkúriti koga* "razdražiti koga", *razkurjen* "razdražen, jezen", *podkúriti komu* "komu nevšečnost narediti, jeziti ga". V kontekstu take metafore bi bilo potrebno razumeti tudi pomen gr. *θυμός* "duh, pogum, jeza, čut" proti pomenu "dim" v drugih ide. jezikih iz praide. **dhuH₂-mó-s* "dim". O slednjem Trubačev (2004, 127), brez slov. glagolov s pomenskim poljem "jezen biti, jeziti se".

11 Tako so v slovarju označene le še glose *będ* "Luft, aer"; *dim* "Sagen, ajo", *ernem* "wenden, vertere", *kļevem* "fluchen, maledicere", *klinam* "vermaledeyen, maledicere", *kniga* "Buch, liber", *rano* "früh morgens, summo mane", *rinem* "stolßen, tradere", *tjakej* "kjekej, dorthin, illuc, illac".

12 Beseda *lama* "tla brez vegetacije", ki ga v *Slovarčku nekaterih najpogostejših in najbolj tipičnih imen* navaja Titl (2000, 238), ni del slovenskega apelativnega fonda, ampak jo je avtor kot apelativno neupravičeno rekonstruiral iz hrv. mikrotoponimov v Istri, verjetno na podlagi konfiguracije tal.

13 Več o **lomъ* v SVII, 358.

14 To besedo Schmidt-Brandt (1967, 65) izvaja iz praide. korena **leH₂-* "izlivati", ki ga potrjuje le het. imperativ *la-a-ah* (2. os. sg. imper.) "izlij!". Korenska povezava implicira, da je praide. samostalnik **leH₂-meH₂* prvotno pomenil "izlivanje", nato pa je po pogostih prehodih *nomen actionis* > *nomen loci* lahko označeval kotanjasta območja na zemeljski površini, v katera se je zlivala/zbiral voda.

15 Na območju Novigrada v Istri je mtpn *Lama* zabeležen že leta 1422 in kasneje. Ugussi (1988–89, 225) omenja, da je to v Istri zelo razširjen toponim romanskega izvora.

Pohlinova glosa *lama* bi zato lahko predstavljala primorsko besedo romanskega izvora, ki je označevala zemeljsko vdolbino, v kateri se je nabirala oz. se je nabrala voda. Primorsko besedo v Pohlinovem slovarju namreč lahko pričakujemo, saj je v njem zapisana tudi izrazito primorska beseda, kot je *pandôl* "cuniculus", ki je na tem območju še danes živa (ESSJ III, 7). To je se-

veda domneva, ki bi jo bilo potrebno dodatno argumentirati. Tehnica bi se v prid prikazani nagnila že, če bi zanesljivo lahko trdili, da izven območja primorske narečne baze leksem *lama* ni znan in da se ne ohranja niti v kakem imenu. Dokler pa tega z gotovostjo ni mogoče trditi, ostaja domneva, da je Pohlinova glosa *lama* primorska, nedokazana.¹⁶

FROM PRIMORSKA LEXIS II

Metka FURLAN

The Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language,
SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2
e-mail: metka.furlan@zrc-sazu.si

SUMMARY

*The Istrian phytonym 'ardra 'rôža (Belvedur, Pregara) that etymologically refers to the field poppy as a red flower, has retained the old Indo-European adjective *H₁rudh-ró-s "red", only preserved in the Slavonic world in its primary adjectival role in Russian-Old Church Slavic њѣръ "red" and Russian dialectal rědryj "red, red-yellow (speaking of horned cattle)".*

*The lonely dendronym b'ŗes "plain birch tree", used only in Belvedur, is not a recent dialectal innovation but an Old Slavic word formation archaism *be'ŗzъ with equivalents in the Lithuanian bėŗzas and Latvian bėŗzs. In the Baltic area, its generally and geographically broader feminine-gender equivalent *be'ŗza, Slovene brėŗza, only has an equivalent in Latvian bėŗza.*

*Like the Montenegrin dimove (e.g., Ti onda dimove uz goru! = *Ti onda brzo uz goru or "You've fled to the mountain!"), the Resian adverb wd'ĩmu "in a hurry" (Bila), w'd'ĩmo "hurriedly" (Solbica) has preserved the information that the general Slavonic noun *d'ĩmъ "smoke" was also used to denote the dust that would be lifted after a hurried departure on the road in a period of dry weather. Syntactical combinations of the type "odšel je v dimu" (he left in dust) gradually acquired the meaning of "he left in a hurry", which caused the conversion of the noun or nominal phrase into an adverb meaning "hurriedly".*

Pohlin's gloss lama "Teich, piscina", which cannot be found in any other lexical collection at our disposal, might be a Primorska word of Romance origin, c.f. Italian lama "marshes, marshy field", Friulian làme (f.) "marshy concave plain or field in which water collects; artificial channel for watering cattle", Venetian Italian lamè "lowland, steep and basin-like field", and Koper Italian lama/lama de aqua "puddle".

Key words: dialectology, etymology, Primorska lexis, archaisms

16 Sinonimno ime *Lama*, leta 1953 osnovane tovarne v Dekanih, se razlaga kot kratično poimenovanje iz *lahki materiali* (IE, 2005, 436). Čeprav so kratično utemeljena imena lahko tudi prekategorizirani krematonimi (O pojavu prekategorizacije imen podjetij Gložančev, 2000, 37), možnost, da se v njem ohranja danes že pozabljeni mikrotoponim na dekanskem območju, ni dokazljiva. Tak mikrotopnim namreč v katastrski občini Dekani ni bil evidentiran. O tem glej Titl, 2000, 16. Sporočen ni niti v Gravisi, 1926.

VIRI IN LITERATURA

- ARj (1880–1976):** Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, JAZU.
- ESSJ** – Bezljaj, F. (1976–1982–2005–): Etimološki slovar slovenskega jezika I–IV. Ljubljana, Mladinska knjiga – Založba ZRC.
- ĖSSJ (1974–):** Ètimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov (1974–). Praslavjanskij leksičeskij fond I–. Moskva, Akademija nauk SSSR.
- IE (2005)** – Bertoša, M., Matijašič, R. (eds.): Istarska enciklopedija. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Pirona (1988):** Il nuovo Pirona, vocabolario friulano. Udine, Società filologica Friulana.
- REZIS** – Register prostorskih enot 1 : 5000. Ljubljana, Geodetska uprava Republike Slovenije.
- SLA** – Gradivo za Slovenski lingvistični atlas. Hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.
- SP (1974–):** Słownik prasłowiański I–. Wrocław – Warszawa – Kraków, Polska Akademia nauk.
- SSKJ (1970–91):** Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- SVI (1956–1961)** – Bezljaj, F.: Slovenska vodna imena I–II. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- ZJS** – Bezljaj, F. (2003): Zbrani jezikoslovni spisi I–II. Ljubljana, Založba ZRC.
- LIV (2001):** Lexikon der indogermanischen Verben². Helmut Rix et al. Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Boerio, G. (1856):** Dizionario del dialetto veneziano. Venezia.
- Brozović Rončević, D. (1999):** Nazivi za blatišta i njihovi toponimijski odrazi u hrvatsko jeziku. Folia onomastica Croatica, 8. Zagreb, 1–44.
- Cossutta, R., Crevatin, F. (2005):** Slovenski dialektološki leksikalni atlas slovenske Istre (SDLA-SI) I. Koper, Založba Annales.
- Fraenkel, E. (1962–1965):** Litauisches etymologisches Wörterbuch I–II. Heidelberg – Göttingen, Carl Winter Universitätsverlag.
- Gagović, S. (2004):** Iz leksike Pive (selo Bezuje). Srpski dialektološki zbornik, LI. Beograd, 1–312.
- Gložančev, A. (2000):** Imena podjetij kot jezikovno-kulturno vprašanje. Ljubljana, Rokus.
- Gravisi, G. (1926):** I nomi locali del comune di villa Decani nell'Istria. Parenzo.
- Gutsmann, O. (1789):** Deutfch=windifches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutfchten windifchen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter. Klagenfurt.
- Ivetac, J. (1982):** Istarski toponimi. Pula, Istarska naklada.
- Jakomin, D. (1995):** Narečni slovar Sv. Antona pri Kopru. Trst, Škedenjski etnografski muzej.
- Janežič, A. (1851):** Popólni ročni slovár slovenskega in němskega jezika. U Čelovcu, V zalóžbi J. Sigmundove knjigárnice.
- Jarnik, U. (1832):** Verfüch eines Etymologikons der Slovenifchen Mundart in Inner=Oeſterreich. Klagenfurt, Gedruckt und verlegt von Ferdinand Edlen von Kleinmayr.
- Karničar, L. (1990):** Der Obir-Dialekt in Kärnten, Die Mundart von Ebriach/Obirsko. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Koštiál, R. (1996):** Ljudske iz šavrinske Istre. Trst, Založba Devin.
- Manzini, G., Rocchi, L. (1995):** Dizionario storico fra-seologico etimologico del dialetto di Capodistria. Trieste – Rovigno, Unione Italiana Fiume – Università popolare di Trieste – Istituto regionale per cultura Istriana Trieste – Regione del Veneto.
- Mayrhofer, M. (1986–2001):** Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen I–III. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.
- Miklošič, F. (1886):** Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, Wilhelm Braumüller.
- Morato, N. (2002):** Mrak eno jutrnja. Ljubljana, Založba Kmečki glas.
- Murko, A. J. (1833):** Slovénfko - Némfłki in Némfłko - Slovénki rózłni beľédnik. Slovénfko-Némfłki Děl. V' Grádzi, Janes Lavre Greiner.
- Novak, F. (1996):** Slovar beltinskega prekmurskega govora (Druga popravljena in dopolnjena izdaja, priredil in uredil V. Novak). Murska Sobota, Pomurska založba.
- Pleteršnik, M. (1894–95):** Slovensko-nemški slovar I–II. Ljubljana, Knezoškofijstvo.
- Pohlin, M. (1781):** Tu mali besedishe treh jesikov 1781. Faksimile prve izdaje München (1872). Dr. Rudolf Trofenik.
- Ramovš, F. (1997):** Fran Ramovš. Zbrano delo, 2. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Schmidt-Brandt, R. (1967):** Die Entwicklung des indogermanischen Vokalsystems. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.
- Skok, P. (1971–74):** Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Steenwijk, H. (1992):** The Slovene Dialect of Resia: San Giorgio. Studies in Slavic and General Linguistics, Vol. 18. Amsterdam – Atlanta, Rodopi.
- Šimunović, P. (2006):** Rječnik bračkih čakavskih govora. Supetar, Brevijar.
- Šulek, B. (1879):** Jugoslavenski imenik bilja. Zagreb, Troškom Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti.
- Titl, J. (2000):** Toponimija koprškega primorja in njegovega zaledja. Koper, Založba Annales.
- Tomšič, M. (1991):** Šavrinke, druga, popravljena izdaja. Ljubljana, ČZP Kmečki glas.

Trautmann, R. (1923): Baltisch-Slavisches Wörterbuch. Göttingen, Bandenhoeck & Ruprecht.

Trubačev, O. N. (2004): Trudy po ètimologii. Tom 1. Moskva, Jazyki slavjanskoj kul'tury.

Ugussi, L. (1988–1989): I toponimi del comune catastale di Cittanova. Atti XIX. Rovigno, Centro di ricerche storiche, 207–236.

Valjavec, M. (1878): Prinos k naglasu u novoj slovenštini 2. Naglas u substantiva mužkog roda. Preštampano iz knjige XLV. Zagreb, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.

Vasmer, M. (1986–1987): Ètimologičeskij slovar' ruskogo jazyka I–IV. Perevod s nemeckogo i dopolnenija členu-korrespondenta AN SSSR O. N. Trubačeva. Izdanie vtoroe, stereotipnoe. Moskva, Progres.

Vujičić, M. (1995): Rečnik govora Prošćenja kod Mojkovca. Podgorica, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.

Walde-Hofmann (1938): Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde. 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann. Erster Band A–L. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.